

FERENC VIKTÓRIA

A NEMZETI-ETNIKAI IDENTITÁS ÉPÍTŐKÖVEI KÁRPÁTALJAI UKRÁNOK ÉS MAGYAROK KÖRÉBEN

Az elmúlt években társadalmi, gazdasági szinten jelentős változások mentek végbe Kárpátalján, melyek hatást gyakoroltak a helyben élők nemzeti-etnikai identitásának alakulására is. Országos szinten, a fővárosból 2013 decemberében induló Euromajdan mozgalom és a máig elhúzódó kelet-ukrajnai háborús helyzet súlyos gazdasági mélyrepülést eredményezett, melyet a nyugat-ukrajnai Kárpátalja megye lakossága is megtapasztalt. Ehhez közvetlenül kapcsolódik a migráció felerősödése, melynek egyrészt a háborútól való távolmaradás (a katonai behívóktól való menekülés) volt az egyik kiváltó oka, másrészt pedig a gazdaságilag kilátástalan helyzet, a megélhetés ellehetetlenülése is megjelenik a toló tényezők sorában.¹ A 2011-ben Magyarország által elfogadott egyszerűsített honosítási törvény² – különösen a helyi viszonyok rosszabbodására tekintettel – új perspektívákat nyitott a kárpátaljaiak számára, és sokan éltek a magyar állampolgárság megszerzésének lehetőségével, annak gyakorlati előnyeit (pl. egy európai uniós útlevel) is szem előtt tartva az állampolgárság szimbolikus értéke mellett. Az egyszerűsített honosítás mellett a kárpátaljai magyar lelkészek, egészségügyi dolgozók, pedagógusok számára kidolgozott támogatási programok is megerősíthették a pozitív viszonyulást az anyaország felé, s ezáltal a magyarság vállalása, a magyar nyelv presztízse is változhatott a korábbi évekhez viszonyítva.

Tanulmányomban a TANDEM 2016-os szociológiai kutatás alapján annak vizsgálatára törekszem, hogy e közelmúltbeli jelentős változások hogyan hatottak a kárpátaljai magyarok és ukránok identitására. A kárpátaljai magyarok véleményét 398 fős, a kárpátaljai ukránokét 814 fős almintá alapján ismerhetjük meg. Az identitást tágabban értelmezem annál, minthogy csak a nemzeti-etnikai hovatartozás kérdését boncolgassam, ugyanakkor természetesen a politikai és kultúrnemzeti azonosság sajátos kelet-közép-európai kettősének elemzésére is sor kerül, ami különösen a kisebbség szempontjából válik érdekessé, hiszen ez esetben az állampolgársági és a nemzeti hovatartozás nem feltétlenül esik egybe.³ Az

1 Tátrai Patrik – Eröss Ágnes – Kovály Katalin: Migráció és versengő nemzetpolitikák Kárpátalján az Euromajdan után. *Regio*, 2016 (3), 82–110.

2 2010. évi XLIV. törvény a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról. Lásd még az egyszerűsített honosítás honlapját: <http://allampolgarsag.gov.hu/>

3 Csepeli György – Örkény Antal – Székely Mária: *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Balassi Kiadó: Budapest, 2002. 12.

identitás építőkövei között szó lesz még a haza fogalmáról, a lokális kötődésekről, különösképp a „kárpataljiságról”, de az adatközlők Ukrajna-viszonyulásairól is, továbbá az időhasználat gyakorlatát is érintem, mely hol Kijevhez, hol Budapesthez igazodik. Tulajdonképpen a tanulmány az azonosságtudat főbb ismérveinek meghatározásával is kísérletezik, hiszen a Kárpataljához hasonló multietnikus terek sokszálú kötődései állandó változásban vannak; a korábban érvényes megállapításokat időről időre érdemes felülvizsgálni a többség és a kisebbség szempontjából egyaránt.

E helyen ugyan nem foglalkozom részletesen az adatközlők értékpreferenciával, de bevezető gondolatként idekívánkozok, hogy az értékek hierarchiájában a *nemzeti hovatartozás* az inkább fontos (öt fokú skálán 4-es átlag) kategóriába tartozik: más szóval, a nemzeti identitásról való gondolkodás, az önbesorolás releváns kérdés adatközlőink számára. Mindezt kiegészítendő azzal, hogy a magyar almintá számára ez a kérdés szignifikánsan (0,000) fontosabb (4,1-es átlag), mint az ukrán adatközlők (3,7) körében: nem véletlen, a kárpataljai mindennapokban ukránnak lenni a normalitás része, míg a kisebbségi magyarok számára a jelölt szerepe természetesebb: az ő identitástudatuk, nyelvhasználatuk a normalitástól eltérő, kivételes, nem szokványos jelenség.⁴

De mégis ki a magyar?

Ahogy a módszertani bevezető tanulmányban⁵ is utaltunk rá, kisebb eltérést tapasztaltunk az adatközlők kérdezőbiztosok általi külső (a kérdőív nyelve) és önbevalláson alapuló belső beazonosítása között, ami felveti a kérdést, léteznek-e objektív ismérvei annak, hogy valakit adott nemzetiségűként azonosítsunk?

Arra a kérdésre, hogy az adatközlő *milyen nemzetiségűnek tartja magát*, öt előre megadott nemzetiségi kategória mellett, nyílt kérdés formájában egyéb nemzetiség is megadható volt (1. táblázat). Az ukrán nyelvű kérdőívet kitöltők 84%-a első helyen ukrán nemzetiségűnek, 13%-a magyarnak, 1%-a oroszoknak, 1%-a ruszinnak, 0,4% romának és további 1%-a egyéb nemzetiségűnek vallotta magát. A magyar almintába tartozók többsége (89%) magyar nemzetiségűnek vallotta magát, 10% ukrán nemzetiségűnek, 0,3% ruszinnak és ugyanennyi romának (cigánynak).

4 Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton University Press: Princeton, 2006.

5 Ferenc Viktória – Molnár József: A TANDEM 2016-os kutatás általános bemutatása és mintavételi eljárása. *Kisebbségi Szemle*, 2017. 2 (2). 7–19.

nemzetiség	ukrán alminta % (N=814)	magyar alminta % (N=398)
ukrán	83,8	10,1
magyar	12,5	89,1
cigány	0,4	0,3
ruszin	1,1	0,3
orosz	1,1	-
egyéb	1,1	-
nem tudja/nem válaszolt	-	0,3
összesen	100	100

*1. táblázat: Az ukrán és magyar alminta nemzetiségi megoszlása
(az első említés alapján, %-ban)*

A táblázatból is jól látszik, hogy mindkét almintában van egy 10%-nál nagyobb csoport (a táblázatban félkövérrel szedve), amelyen belül a külső és belső azonosítás nem esett egybe. A legmagasabb arányban ez a magyar-ukrán dimenzióban jelentkezett: a magyar alminta esetében ugyan a kérdezőbiztos magyarként azonosította be az adatközlőt és magyar nyelven folyt a lekérdezés, de a nemzetiségi kérdésre 40 fő az ukránt jelölte meg.⁶ Az ukrán alminta esetében az ukránként való külső azonosítás és az ukrán nyelvű lekérdezés ellenére szintén voltak 102-en, akik magyar nemzetiségűnek vallották magukat első helyen.

Annak meghatározásában, hogy ki tekinthető ilyen vagy olyan nemzetiségűnek, több szempontot is figyelembe lehet venni: például a származást (az a magyar, akinek – legalább egyik – szülője/nagyszülője magyar); a nyelvtudást, illetve a nyelvi-kulturális készségeket (magyar az, aki a magyar nyelvet és a magyar nyelvhez, kultúrához kapcsolódó,

6 Részleges magyarázattal szolgálhat a jelenségre a nemzetiség mint kategória értelmezési nehézsége, amelyre Hires-László kvalitatív kutatása is rávilágított beregszászi magyarok körében. Az említett kutatásból az derül ki, hogy az adatközlők számára a kutatás inkább formális kontextusa miatt a nemzetiség hívósóira a hivatalos dokumentumok szerinti állampolgárság is megjelenik a válaszok között (a szovjet korszakban a személyigazolvány mint referencia jól szolgált ebben a kérdésben, mert az állampolgárság mellett a nemzetiség is külön fel volt tüntetve benne, az ukrán érában azonban ez a gyakorlat megszűnt). Másrészt erős bizonytalanságot okoz, hogy az állampolgársági, a származási, az anyanyelv vagy a nemzeti érzések szerinti eltérő kötődések közül melyiket válasszák e kérdés megválaszolásánál. Hires-László Kornélia: Etnikai kategóriák a beregszásziak mindennapi diskurzusaiban. In: Márku Anita – Tóth Enikő (szerk.): *Többynyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás*. RIK-U: Ungvár, 2017. 121–136.

magyar nyelven működő intézményrendszert – pl. oktatás, média – használja); illetve a (szubjektív) önbesorolás/azonosulás szempontját (az a magyar, aki magát magyarnak tartja).⁷

A fenti származás, nyelv, önbesorolás hármasának szerepét a nemzeti-enikái azonoságban korábbi kutatások és a TANDEM 2016-os felmérés is megerősítette, ugyanakkor ezen ismérvek hierarchiájában változás tapasztalható, ha a különböző időpontokban felvett adatokat összehasonlítjuk.

Egy, a kilencvenes évek végén végzett kutatás⁸ azt tárta fel romániai és szlovákiai kisebbségi magyar és többségi viszonylatban, hogy a nemzeti identitás ismérvei között a nemzeti önazonosulás a legfontosabb. 10 évvel később a Kárpát Panel felmérése során, ahol a kárpátaljai magyar közösség vizsgálatára is sor került egy 350 fős magyar minta alapján, azt találták, hogy a nemzeti hovatartozást a megkérdezettek 67%-a szerint az anyanyelv és kultúrája határozza meg. Ekkor már nem a nemzeti önazonosulás volt a legfontosabb, hiszen csupán 28% gondolta úgy, hogy a nemzetiség az egyén saját döntésén alapul. 2007-ben a magyarság ismérvei között az anyanyelvet, a kultúrát, illetve a magyarként való azonosulást a nemzeti trikolor tisztelete, a legalább félig magyar származás, a magyar szertartási nyelvű egyházhoz való tartozás, a teljesen magyar származás és a magyar iskolai életút követte. E felmérés szerint a kárpátaljai magyarok számára a magyarság szempontjából nem meghatározó a magyar állampolgárság, sem a Magyarországon való születés.⁹

Körülbelül egy újabb évtized elteltével azt látjuk, hogy 500 15–29 év közötti kárpátaljai fiatal körében végzett, 2015-ös felmérés is a nyelvi tényezők fontosságát erősíti meg: a skála átlagértékei itt azt mutatják, hogy a legfontosabb a magyar anyanyelv. Ezt követi másodikként a magyarként való önazonosulás. Érdekesség, hogy az anyanyelvi készségek mellett a fiatalok már a jó magyar nyelvtudást is a magyarként való azonosítás dobogós jellemzői között említik. A megkérdezettek számára a legkevésbé a magyarországi születés és a magyar állampolgárság birtoklása jelentette a magyarsághoz való tartozás ismérvét. Érdekes eredmény, hogy a többi határon túli közösség fiataljaival összehasonlítva a kárpátaljai magyar

7 Gyurgyík László – Horváth István – Kiss Tamás: Demográfiai folyamatok, etno-kulturális identitás Magyarországon és a szomszédos országok magyar kisebbségei viszonylatában. In: Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században*. Köztársasági Elnöki Hivatal: Budapest, 2010. 69–123.

8 Csepeli et al., 2002. Nemzetek egymás tükrében, i.m. 24, 56.

9 Molnár Eleonóra – Orosz Ildikó: Kárpát Panel – Kárpátalja gyorsjelentés 2007. In: Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.): *Kárpát Panel 2007. Gyorsjelentés, A Kárpát-medencei magyarok helyzete és perspektívái*. MTA Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2007. 185–243, itt: 189–190.

fiatalok körében magas támogatást kapott a magyarság megítélésében a magyar tannyelvű iskoláztatás vagy a magyar politikai pártra való szavazás is.¹⁰

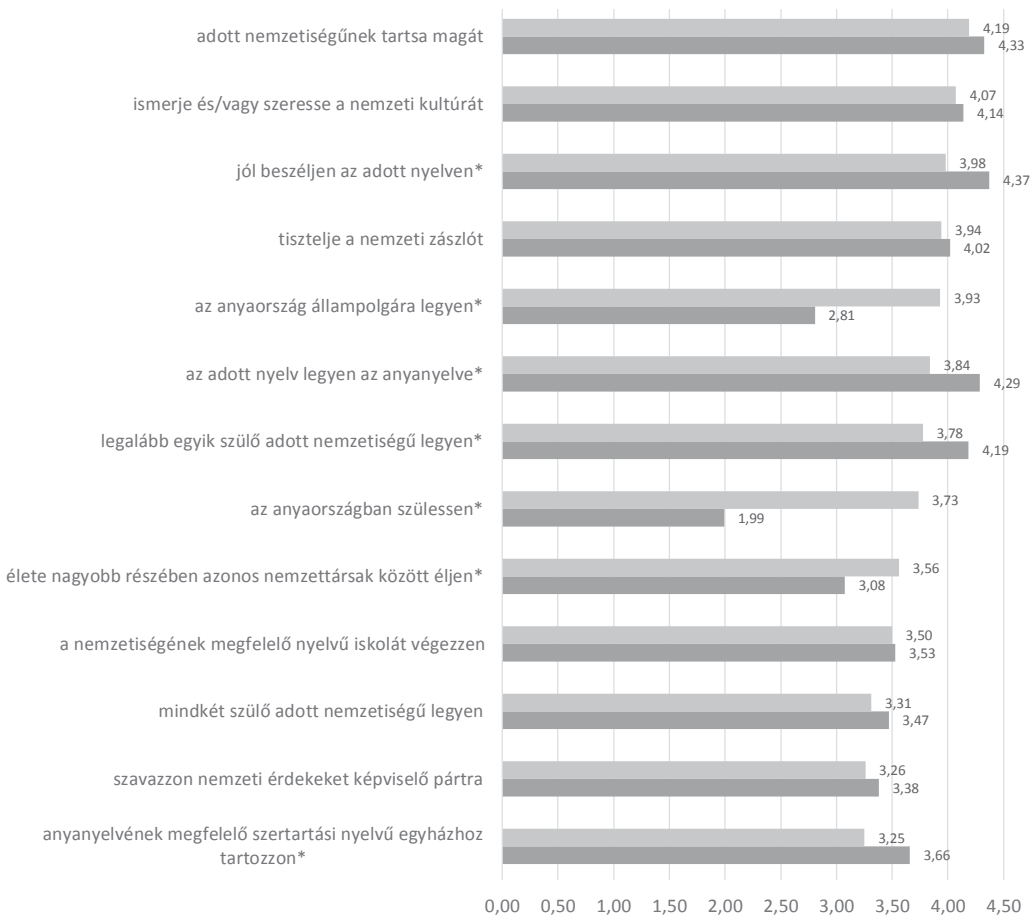
A TANDEM 2016 kutatásban is a fentiekhez hasonló állításokat soroltuk fel, amelyeket egy ötfokú skálán értékelhettek adatközlőink, ahol az 1 azt jelentette „egyáltalán nem fontos”, az 5 pedig azt: „nagyon fontos”. A 1. ábrán a kérdőív nyelve szerinti bontásban láthatjuk az adatokat. A magyar kérdőívet kitöltők számára a legfontosabb ismérv a jó nyelvtudás (4,37-os átlag), azt követi a magyarként történő önazonosítás (4,33) és harmadik helyen a magyar anyanyelv (4,29). A korábbi évek eredményeivel összevetve azt tapasztaljuk, hogy a szerzett, tanult nyelvtudás megelőzte az anyanyelvi háttérrel, és az önazonosítás szempontját is. Az anyanyelv definiálása nem egyértelmű a nyelvészetben belül sem,¹¹ de legtöbbször a gyerekkorunkban, elsőként megtanult nyelvet értjük alatta, amely így a származásunkra is utalhat, ezzel szemben a tanult nyelv nem függ a származásunktól: bárki, az élete bármely szakaszában eldöntheti, hogy megtanul egy másik nyelvet.

Az ukrán almintában a legmagasabb értéket (4,19-os átlag) az etnikai önmeghatározás (saját magát ukránnak tartsa) kapta, ezt követi a nemzeti kultúra ismerete és szeretete (4,07), valamint a jó ukrán nyelvtudás (3,98), szintén megelőzve az anyanyelvként elsajátított nyelvi készségeket (amely csak a hatodik, 3,84-es értékkel).

A származási szempontok (legalább az egyik, vagy mindkét szülő nemzetisége), valamint az anyanyelvként elsajátított nyelvi készségek hátrébszorulása a nemzeti-etnikai azonosság ismérvei között az identitás generációk közötti átadásának jegeit gyengítik, egyúttal előtérbe hozzák a származástól független, egy generáción belüli nemzeti-etnikai identitásváltás lehetőségét a nyelvi készségek elsajátítása által.

10 Papp Z. Attila – Ferenc Viktória – Márton János – Morvai Tünde – Szerbhorváth György – Zsigmond Csilla: *GeneZYs 2015: külhoni magyar fiatalok a Kárpát-medencében – összefoglaló adatok*. In: Papp Z. Attila (szerk.): *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYs 2015 kutatás eredményei*. Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány – MTA TK Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2017. 193–237, itt: 211.

11 Skutnabb-Kangas az anyanyelv négy lehetséges definícióját fogalmazta meg: (1) az elsőként megtanult nyelv, (2) az a nyelv, amellyel a beszélő mint anyanyelvével azonosul, vagy a beszélőt anyanyelvi beszélőként mások azonosítják, (3) a legjobban ismert nyelv, és (4) a legtöbbet használt nyelv. Skutnabb-Kangas, Tove: *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Teleki László Alapítvány: Budapest, 1997. 13–14.

1. ábra: Abhoz, hogy valaki magyarnak/ukránnak számítson, mennyire fontos az, hogy... (öt fokú skálán kapott átlagok: 1 – egyáltalán nem fontos, 5 – nagyon fontos, *szignifikáns különbség)

Hat olyan állítást találtunk, ahol a magyarok és az ukránok véleménye szignifikánsan (0,000) különbözik. Ezek között három olyan van, amely a magyarok számára fontosabb: a nyelvtudás, az anyanyelv és az anyanyelvvél azonos nyelvű egyházhoz való tartozás. Az ukrán almintában a legkevésbé fontos tényező az ukrán szertartású egyházhoz való tartozás (3,25-os átlag), míg a magyaroknak a magyar nyelvű egyházhoz való tartozás szignifikánsan fontosabb (3,66), mert ez egyúttal a nem ortodox vallási közösséghez való kapcsolódást is jelenti.¹²

A másik három állítás, amiben szignifikánsan (0,000) különbözik a magyarok és az ukránok véleménye, a következő volt: az anyaországban való születés, az anyaország

12 Erdélyi magyarok és románok hasonló különbségét azonosította be Csepeli et al., 2002. Nemzetek egymás tükrében, i.m. 24.

állampolgárságának birtoklása és az a tény, hogy azonos nemzettársak között éljen, az illető élete nagyobb részében. E három állítás az ukrán nyelvű kérdőívkitöltők számára volt szignifikánsan fontosabb annak megítélésben, hogy kit tartanak ukránnak. A magyarok számára egyetlen kategória volt, ami a felezőérték alá esett (1,99-os átlaggal), vagyis nem tartják fontosnak, ez pedig a születés helye. Az ukránok számára a nemzetiség szerinti országban való születés jóval fontosabb (3,73) az identitás ismérvei között. A magyarázat egyszerű: a magyarok számára elválík egymástól az állam és a nemzet határa, míg a Kárpátalján élő ukránoknál egybeesik. Az anyaország állampolgárságának birtoklása ugyan a magyarok számára jelent kevesebbet a nemzeti ismérvek között, de a korábbi évekkel ellentétben már nem olyan érdektelenek a magyar adatközlők, hiszen azóta reális esélyük nyílt ennek megszerzésére.¹³ Míg a magyarországi születés inkább nem fontos számukra, a magyar állampolgárság fontos is, meg nem is (2,81-os átlag), amikor a magyarként való definiálásról gondolkodnak. Az ukránok számára azonban egyértelműen fontos az ukrán állampolgárság (3,93) a nemzethez tartozás ismérvei között.

Többs kötődés egyéni és közösségi szinten

A nemzetiségük megnevezése után az adatközlők arról is nyilatkozhattak, van-e esetleg többs kötődésük. A többs identitás természetes állapot, amely minden kisebbségnél jelen van, különösen ha a kisebbségi lét már több generáció óta fennáll. Bindorffer szerint a kettős identitás olyan identitáskonstrukció, amely magáévá teszi, internalizálja és érzelmileg átéli a többségi etnikum nemzeti identitásának azon elemeit, amelyek saját etnikai identitásának elemkészletéből hiányoznak, vagy csak részben található meg benne.¹⁴ A TANDEM 2016-os kutatás teljes mintájában a túlnyomó többség (81%) csupán egyes identitást jelölt meg, ugyanakkor 227-en (19%) éltek a kettős kötődés megjelölésének lehetőségével. Ezen belül érdekes, hogy a többségi ukrán almintában vannak többen a kettős kötődésűek: a magyar almintá 15%-a, az ukrán almintá valamivel nagyobb része, 21% vallott kettős nemzetiségi kötődésről.

13 A magyar almintá 71%-a rendelkezik magyar állampolgársággal, 17%-a pedig a jövőben kívánja igényelni azt. A magyar állampolgárság felvétele mögött a szimbolikus, érzelmi ok a második legfontosabb a magyarul válaszolóknak (az első helyen a gyermekek jövőjének biztosítása szerepel). Abban a kis csoportban, akik nem igényelték, az elutasítás mögötti okok között szintén megjelenik egy érzelmi ok, tudni illik, hogy magyar állampolgárság nélkül is magyarnak érzik magukat.

14 Bindorffer Györgyi: Etnikai, nemzeti és kétnemzeti identitás. Előszó. In: *Változatok a kettős identitásra*. MTA TK Kisebbségkutató Intézet, 2005. 7–15. Letöltés helye: <http://kisebbségkutato.tk.mta.hu/uploads/files/archive/355.pdf>; letöltés ideje: 2017. 11. 20.

A többes identitást megjelölő magyarok körében megjelent második helyen az ukrán (57%) és az orosz identitás (10%). Az ukrán almintában ennél polarizáltabb kép tárul elénk: 28% magyar, 14% orosz, 14% ruszin, 2% roma és 5% egyéb (szlovák, román, lett és „kárpátaljai”) másodlagos identitásról vallott (2. táblázat).

nemzetiség	ukrán almintá % (N=167)	magyar almintá % (N=60)
ukrán	37	57
magyar	28	33
cigány	2	-
ruszin	14	-
orosz	14	10
egyéb	5	-
összesen	100	100

*2. táblázat: Az ukrán és magyar almintá nemzetiségi megoszlása
(a második említés alapján, %-ban)*

Kíváncsiak voltunk, vajon milyen tényezők játszanak közre a kettős identitás vállalásában. Épp e kutatás adatközlőinek véleménye alapján az előzőleg aktualizált nemzetiségi ismérvek közül a nyelvtudás, valamint a családi etnikai viszonyok – a felmenők és a házastárs nemzeti hovatartozásának – hatását vizsgáltuk meg. E vizsgálat ugyanakkor csak az ukrán almintában folytatható le, értelmezhető elemszámot csak körükben ért el a kettős kötődésűek csoportja (167 fő).

Az adatközlők anyanyelvének, illetve magas szintű nyelvtudásának hatását vizsgálva, először is a nyelvtudásra vonatkozó kérdésünkből létrehoztunk egy egyszerűsített, kétértékű változót, ahol az anyanyelvi és az alatta lévő szintet (hatfokú skálán 5-6) összevonva megalkottuk a „jó nyelvtudás” változót, a többiből pedig a „gyenge nyelvtudás” változót. Az ukrán almintában szignifikáns különbség van a magyar nyelvtudás foka szerint az egyes és a kettős kötődéssel rendelkezők között. Itt azt tapasztaltuk, hogy a jó magyar nyelvtudású ukránok 56%-a vállal kettős kötődést, míg a gyengébb magyar nyelvi kompetenciákkal rendelkezők között ez az arány csak 11%. A származás tekintetében az ukrán almintában az orosz anyai felmenők aránya 3,6%, a magyaroké pedig 14%. Az édesapák tekintetében az orosz etnikumúak aránya 7%, ennél gyakoribb a magyar apai felmenők léte (16%). A felmenőket érintő leggyakoribb két etnikum mentén vizsgáltuk a kettős kötődésűeket az adatbázisban: vagyis a magyar és az orosz szülőket. Az ukrán almintában az orosz édesapa és a kettős kötődés kapcsolata a leggyengébb (28%), de az orosz édesanya már erősebb összefüggést mutat (45%). A legerősebb kapcsolat a magyar anyák és magyar apák esetében mutatható ki: az ukrán almintában magyar anyával rendelkezők 54%-a, a magyar apával rendelkezők 57%-a vallott kettős kötődésről. Adatközlőink 60,6%-a

házasságban él, 3%-nak élettársa van. A kettős identitás kialakulására a házastárs nemzeti identitása is hatással lehet. Az ukrán almintában a házasságok 77%-a etnikailag homogén, ukrán-ukrán házasságnak tekinthető (a magyar almintában is hasonló az arány, 79%). Az ukrán almintát elemezve azt látjuk, hogy míg a homogén házasságban élők között körülbelül 17%-nyi a kettős kötődésű, addig ez 24%-ban jellemző a vegyes házasságban élőkre.

A nemzeti-etnikai kötődés nemcsak az adatközlők személyes szintjén, hanem tágabban, a közösség szintjén is értelmezhető. A kérdőívben arra is vonatkozott egy kérdés, hogy miként vélekednek az ukrán és a magyar kérdőívet kitöltők arról, hogy a kárpátaljai magyarok inkább a magyar nemzethez, az ukránhoz, vagy mindkettőhöz egyaránt odatartoznak. A 2007-es Kárpát Panel kutatás során a válaszadók 78%-a úgy gondolta, hogy a kárpátaljai magyarok részét képezik a magyar nemzetnek, 52% szerint pedig a kárpátaljai magyarok az ukrán nemzet részének tekinthetők. Azok aránya, akik szerint a magyarok mindkét nemzethez egyaránt tartoznak 45% volt.¹⁵ Ennél magasabb arányokat mutattak a 2015-ben készült GeneZYs ifjúságkutatás adatai, ahol 94%-nyian vélik úgy, hogy a kárpátaljai magyarok a magyar nemzet részei, 66% szerint a magyarok az ukrán nemzet részei, míg 60% vélte úgy, hogy mindkét nemzethez tartoznak.¹⁶ A TANDEM 2016-os kutatásban egy hasonló kérdésre¹⁷ adott válaszok szerint a magyar mintában a megkérdezettek csupán 35%-a gondolja úgy, hogy a kárpátaljai magyarok a magyar nemzet részét képezik, ugyanez az ukránok körében még alacsonyabb értéket kapott (13%). Ennél népszerűbb opció a kettős kötődés: a magyar almintában 59% úgy véli, hogy a kárpátaljai magyarok egyaránt tartoznak mindkét nemzethez, az ukrán megkérdezettek fele pedig szintén ezen a véleményen van. Érdekes tapasztalat, hogy míg az egyéni identitások szintjén mindössze 19%-nyian érezték úgy, hogy mindkét nemzet részei lennének, a közösségi szinten ez már korábbi évek kutatásai során, és a jelenlegi kutatásban is erősen, az adatközlők több mint felénél megjelenik.

Egy közös pont: a „kárpátaljiság”

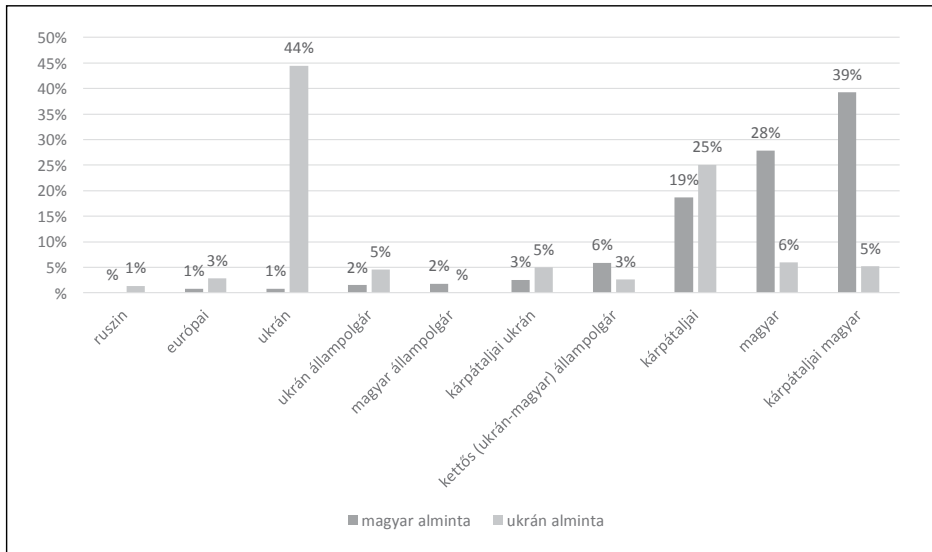
A kérdőívben nemcsak a nemzeti identitásra (ukrán, orosz, magyar, ruszin, stb.) kérdeztünk rá adatközlőink körében, hanem arra is lehetőséget adtunk, hogy egy árnyaltabb dimenzióban is elhelyezhessék identitásukat. A kérdőív ezen részében a korábban is előforduló nemzetiségi kategóriák mellett az állampolgársággal, illetve a földrajzi területekkel kapcsolatos, általunk előre meghatározott „identitás-kártyák” közül választhattak adatközlőink. A kérdőív nyelve szerinti

15 Molnár – Orosz, 2007. Kárpát Panel – Kárpátalja gyorsjelentés, i.m. 190, 199.

16 Papp Z. et al., 2017. GeneZYs 2015, i.m. 211.

17 A korábbi évek felméréseitől eltérően, a TANDEM kutatásban nem külön-külön, hanem egyetlen kérdésben, több opció felsorolásával kérdeztünk rá arra, hogy a magyarok melyik nemzethez tartoznak (a magyar nemzet részei, az ukrán nemzet részei, vagy mindkét nemzet részei). A kérdések közötti módszertani eltérés is okozhatja a korábbi kutatások eredményei és a mostani értékek közötti eltérést.

bontásban vizsgálva a kérdést már csak azokat az identitás-kategóriákat hasonlítottuk össze, ahol legalább az egyik almintá esetében elérte a válaszadók aránya az 1%-ot (2. ábra).

2. ábra: Leginkább úgy tekintek magamra, mint...
(N=1201, alminták szerinti bontásban, %)

Ami a kárpátaljai magyarokat illeti, az őket vizsgáló korábbi kutatások az identitás kapcsán mindig nagyon erős lokális kötődést mutattak ki, ami Ukrajna legnyugatibb megyéjéhez, Kárpátaljához kötötte az itt élőket. A lokális identitás egy nagyobb kategórián, nemzeti csoporton belüli elkülönülést jelent, aminek földrajzi keretei vannak. Vagyis feltelezhetjük, hogy amikor kárpátaljai magyarként definiálja magát egy adatközlő, akkor a magyar nemzetiségűeken belül is elkülönül identitásában, és ezt a sajátos vonásokkal felvértezett csoporthoz való tartozást egy földrajzi helyhez kapcsolja. A Kárpát Panel vizsgálat megállapítja: „A kárpátaljai magyarok identitását leginkább az a kettősség jellemzi, amely a »kárpátaljai magyar« kifejezéssel írható le, legalábbis a megkérdezettek majdnem fele, 45 százaléka jelölte meg, míg 30 százalékuuk önmeghatározásában szerepel az, hogy magyar. A kettősség azt jelenti, hogy nem csak magyarnak és nem csak kárpátaljainak tekintik magukat, hanem kárpátaljai magyarnak.”¹⁸ A GeneZYs kutatás szintén rámutatott: ez a regionalitás a fiatalok körében is erősen megjelenik: a jelzős, kárpátaljai magyar identitás 30–40% között van a fiatalok körében.¹⁹ Hasonló, a lokális identitás fontosságát megerősítő eredményekre jutott egy interjúkon alapuló identitás-kutatás is, Kárpátalján.²⁰

18 Molnár – Orosz, 2007. Kárpát Panel – Kárpátalja gyorsjelentés, i.m. 189.

19 Papp Z. et al., 2017. GeneZYs 2015, i.m. 208.

20 Hires-László Kornélia: „Az öreg fát már nagyon nehéz kivágni.” A nemzeti és lokális identitás faktorai az ezredfordulón a kárpátaljai magyar közösségben. PoliPrint Kft: Ungvár, 2010. 42.

Ez a regionális kötődés a TANDEM 2016 kutatásban is megerősítődni látszik. Ugyan a magyar és az ukrán alminták értékvalasztása a közösségi hovatartozás terén szignifikánsan különbözik (0,000), de a regionalitás egy közös pontnak tűnik. A magyarul válaszolók között a legnagyobb csoportot az a 39%-nyi adatközlő alkotja, akit a korábban is említett kettőség jellemez, vagyis kárpátaljai magyarnak tartja magát. Emellett jelentős azok aránya is, akik csak magyarnak (28%) vagy csak kárpátaljainak (19%) tartják magukat. Az ukrán almintában is jelentős a kárpátaljai regionális kötődés (25%), de közülük a legtöbben (44%) mégis az ukrán nemzethez tartozónak érzik magukat.

A regionalitás mellett érdemes a figyelmünket az állampolgársággal kapcsolatos kategóriákra irányítanunk. A magyar kisebbség szempontjából különösen érdekes, hogy a születéssel szerzett ukrán állampolgárság mennyire erősen jelenik meg az identitás építőkövei között, illetve a magyar állampolgárság önmagában, vagy az ezzel kiegészült kettős állampolgárság mint státusz, mennyire vonzó az identifikáció során. Molnár és Orosz a Kárpát Panel regionális jelentésében²¹ úgy jellemezték ezt a kérdést, hogy *„a kárpátaljai magyarok számára magától értetődő állapot az, hogy magyar nemzetiségűek, de ukrán állampolgárok, vagyis önértékelésük szempontjából e két fogalmat kettéválasztják, ami annak is köszönhető, hogy a megkérdezett generáció nagy része volt már szovjet állampolgár is, így tudatukban a nemzetiség és az állampolgárság szétválasztódik.”*²² A 2007-es felmérés során a megkérdezettek 10%-a jelölte meg azt, hogy ő leginkább magyar anyanyelvű ukrán állampolgár.

2013-ban az új állampolgárság (magyar vagy kettős állampolgárság) kapcsán készített fókuszcsoporthoz beszélgetéseken keresztül azt is megvizsgálták, hogy az állampolgársághoz kapcsolódó identitás hogyan viszonyul a kisebbségben élők sajátos identitás-állapotához, a létező kötődéseikhez.²³ A kutatás megállapítja, hogy a magyar állampolgárság újfajta identitáselemeket is generál, azonban ezek betagozódnak a kisebbségi identitás szerkezetébe: lehetőségként ugyan jelen vannak, de nem írják teljes mértékben felül a korábbi viszonyulási módokat. Reális kockázatként van jelen, hogy miközben az új állampolgárság az anyaországhoz, a nemzethez kapcsolódó kötődéseket erősíti, a helyi világokhoz és a szülőföldnek is helyet adó nemzetállamhoz való viszonyulásokra épp ellenkezőleg hathat. Ugyanakkor a kvalitatív elemzés arra jut, hogy a határon túliak kisebbségi, illetve a magyarországiak többségi etnocentrizmusa ez ellen ható tényezők, így a vészforgatókönyvre nem kell felkészülni.²⁴

21 Molnár – Orosz, 2007. Kárpát Panel – Kárpátalja gyorsjelentés, i.m. 189.

22 Vö. 6 lábjegyzet.

23 Papp Z. Attila: Kisebbségi identitáskonstrukciók a kettős magyar állampolgárság által. *Regio*, 2014/1, 118–155.

24 Uo. 149–150.

A 2016-os adataink szerint az ukrán állampolgárság már csak 2%-nyi adatközlőnek jelentett elsődleges fontosságú önazonossági tényezőt, de két új kategória jelent meg: a magyar állampolgár 2%-nyi támogatással és a kettős, ukrán-magyar állampolgár 6%-nyi értékkel. Ami az ukrán nyelvű almintát illeti, körükben is csupán 5% definiálja magát ukrán állampolgárként. Meglepő adat, hogy ennél csak picivel alacsonyabb az ukrán nyelvű kérdőívet kitöltők között azok aránya (3%), akik ukrán-magyar kettős állampolgárként tekintenek magukra.²⁵

A kérdőívben az identitást leginkább meghatározó kategória mellett arra is volt lehetőség, hogy az adatközlők kifejtsék másodlagos kötődéseiket. Azt is megkérdeztük ugyanis, hogy mi a második legjobb leírás róluk. A kérdőív nyelve szerinti bontásban szignifikáns különbségeket találunk a két csoport között a második identitás kapcsán is. A magyarok számára olyan identitás-kategóriák szerepelnek az első három helyen, amelyek valahogyan a magyarságukhoz köthetők: kárpátaljai magyar (25%), magyar (19%), ukrán-magyar kettős állampolgár (18%). Még a „csak” magyar állampolgárság (6%-kal) is megelőzi kicsivel az ukrán állampolgársággal való azonosulást (4%). Az ukrán nyelvű kérdőívek kitöltői között a második kötődés tekintetében azt találjuk, hogy a regionális elem erősödik fel: 30,7% gondolja úgy, hogy a „kárpátaljaiság” a második legfontosabb az identitásában. 17% az ukrán állampolgárságról gondolja ugyanezt, 14% az ukránsághoz való tartozásról, és 12% másodsorban kárpátaljai ukránnak tartja magát. A másodlagos identitás terén az európaiakhoz való kötődésben tapasztalt növekedés nagyjából az ukránok körében jellemző (7,2%), de a magyarok körében is emelkedett az érték 5,3%-ra. A ruszin identitásuk növekedése (2%) a másodlagos kötődés terén kizárólag az ukrán nyelvű kérdőíveknek köszönhető.

Hol van a haza?

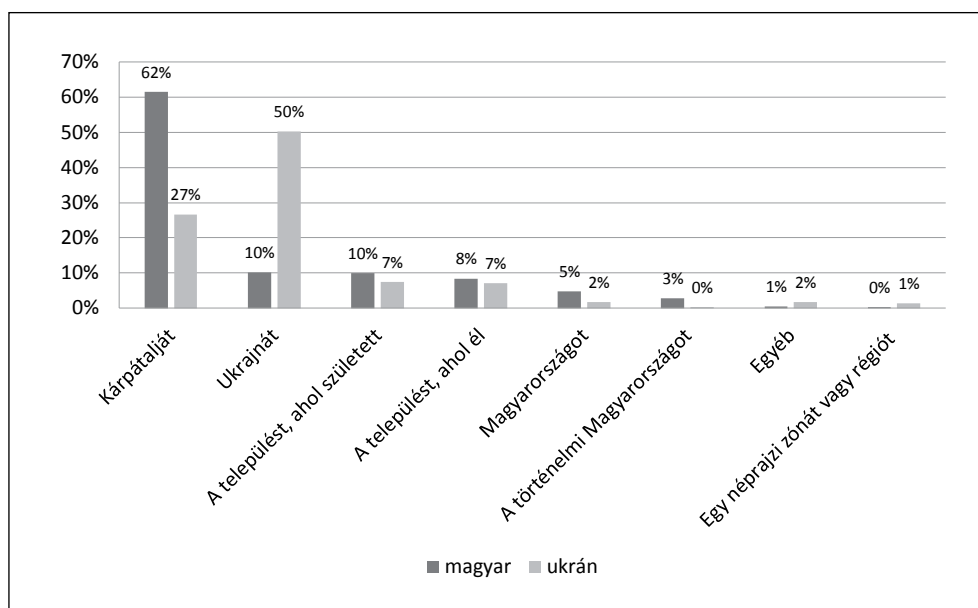
Már az előzőekben ismertetett eredményekből is jól kirajzolódik, hogy a kárpátaljaiak számára fontos a területhez való kötődés. Kérdőívünkben további kérdések is szolgáltak arra, hogy az identitás földrajzi vonatkozásait jobban megragadhatjuk. Megkérdeztük például, hogy adatközlőink mit tekintenek hazájuknak.²⁶

25 Az ukrán almintá esetében azt tudjuk, hogy 33%-uk pozitívan viszonyul a kárpátaljaiak magyar állampolgárságához, további 36% közömbös és 14%, ha tethetné, maga is élne ezzel a lehetőséggel.

26 A haza és szülőföld kettősét ez esetben azért nem választottuk szét, a bevett szociológiai gyakorlattal ellentétben, mert ukrán nyelven a két fogalom nem különböztethető meg, így a két almintá közötti összehasonlításra nem nyílt volna mód.

A korábbi kutatások, mint a Kárpát Panel, rámutattak, hogy majdnem minden második kárpátaljai magyar (a válaszadók 45%-a) a szűkebb régióban, Kárpátaljában látja megtestesülni hazáját, és csak 27% az országban, Ukrajnában. Magyarország (11,6%) és a történelmi Magyarország (4,9%), mindösszesen 16,5%-nyi válaszadónak jelentette a hazát 2007-ben, ami az elemzők szerint utalhatott a 2004. december 5-i népszavazás hatásaira, illetve a két országban tapasztalható, egymástól eltérő társadalomszervező fejlődési irány közötti különbségekre. Erős kötődések jelentek meg a mikroszintek irányában is: 2% azt a helyet tekintette hazájának, ahol született, 2,9% azt a települést, ahol a kérdezés idején élt.²⁷

A korábbi kutatással összehasonlítva a TANDEM 2016 adatai szerint (3. ábra) a kárpátaljai magyarok között nőtt azok aránya, akik számára Kárpátalja jelenti a hazát (62%), viszont drasztikusan csökkent körükben Ukrajna hazaként való definiálása (10%). A születési és lakóhely szerinti településhez kapcsolt érték is növekedett az elmúlt évekhez képest. Magyarország vagy a történelmi Magyarország összesen 8%-nyi válaszadó számára jelentette a hazát, ami durván felére csökkenését jelenti a Kárpát Panel adataiból megismert értékeknek.

**3. ábra: Mit tekint hazájának?
(az alminták szerinti bontásban, %)**

27 Molnár – Orosz, 2007. Kárpát Panel – Kárpátalja gyorsjelentés, i.m. 195.

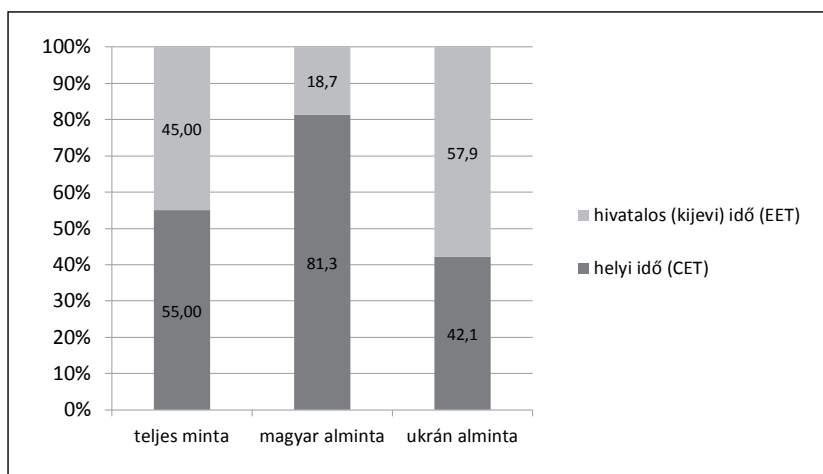
Az ukrán almintában a hangsúlyok kicsit mások: itt a legtöbben, de még így is csak minden második ember (50%) Ukrajnát tekinti hazájának, további 27% Kárpátalját és 7-7% a települést ahol született, vagy ahol él. Van 2%-nyi adatközlő az ukrán almintában is, akik Magyarországot tekintik hazájuknak.

A diagramon csak azokat a kategóriákat szerepeltettük, amelyeknél az értékek – legalább az egyik alminta esetében – meghaladták az 1%-ot. Érdekes adat, hogy az olyan kategóriák, mint a Szovjetunió, a Podkárpatzska Rusz, vagy a Kárpáti Ukrajna, nem érték el ezt a küszöbértéket, mint ahogyan Európa sem. Adatközlőink ezeket a kategóriákat nem tekintik alternatívának, amikor a hazájukról kérdezik őket. A történelmi Magyarország is csupán a kérdőívet magyarul kitöltők 3%-ánál jelenik meg ebben a szerepben.

Hány óra van?

Szintén egy érdekes sajátossága a kárpátaljai mindennapoknak, hogy az emberek melyik időzónához igazítják órájukat, ezáltal identitásuk inkább a Közép- vagy a Kelet-Európai térséghez kapcsolódik. A Közép-Európában, így Magyarországon is használt időszámítás (CET) a nemzetközileg használt időszámításhoz (UTC) képest +1 órát jelent. Kelet-Európában (EET), ezen belül Ukrajnában is, az órák 2 órával járnak előrébb (UTC+2). Kárpátalján a „helyi idő” a lakosok biológiai órája szerint a közép-európai időzónának (CET) felel meg. Ehhez képest a hivatalos idő egy órával több (EET). Így ha Budapesten dél van, Kijevben már 13 órát mutatnak az időmérő szerkezetek. Ebben a helyzetben a kárpátaljaiak számára az idő mérése és kifejezése egyfajta identitásjelzővé vált, és általában szituatív, beszédhelyzettől és partnertől függő módon változik, ki melyik időt használja adott pillanatban.

Kutatásunkban a kérdezőbiztosok a kérdőív kitöltése előtt arra kérték az adatközlőket, mondják meg, hány óra van, mert a kérdés kezdő időpontját fel kell jegyezniük a kérdőíven. Ez a kérdést kifejezetten azzal a céllal tettük fel, hogy egy automatikus választ nyerjünk, és megtudjuk, hogy az adatközlők melyik időhöz igazodnak.

4. ábra: A helyi, illetve hivatalos kijevi időt megadók aránya a teljes mintában, illetve a magyar és ukrán almintában (%-ban) (N=1202)

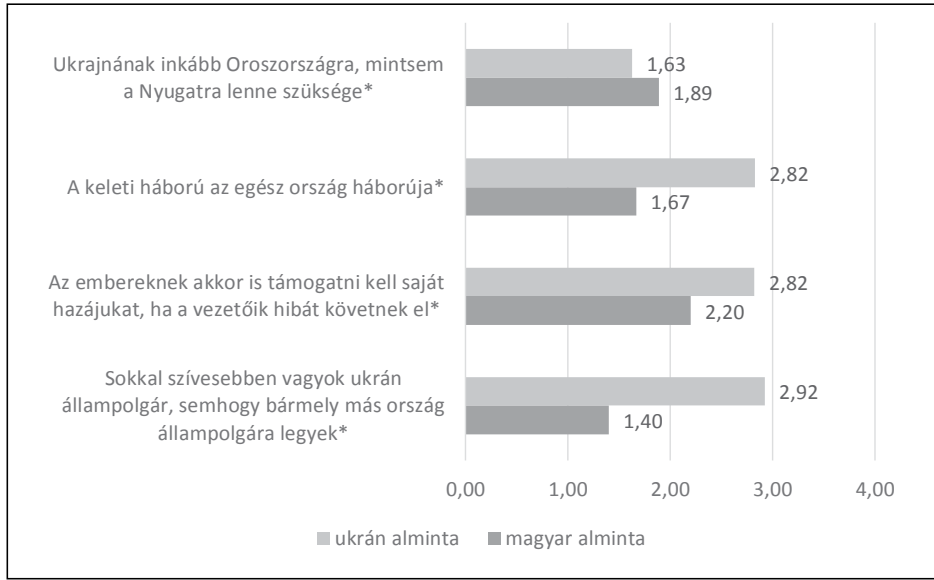
Adataink szerint a megkérdezettek nagyobb része, egész pontosan 55%-a „helyi” (CET) időszámítás szerinti időt nevezett meg, és kisebb hányada, 45%-a adta meg a hivatalos, kijevi (EET) időszámítás szerint a pontos időt. Statisztikailag szignifikáns különbség (0,000) van a két alminta között: a kérdőívet magyarul kitöltők körében csaknem kétszer olyan gyakori volt a nem hivatalos „helyi” (CET) idő használata, mint azok között, akik ukrán nyelven válaszoltak a kérdésekre (4. ábra). Az adatok alapján azonban kijelenthető, hogy a nem hivatalos „helyi”, vagyis közép-európai (CET) időt nemcsak a kárpátaljai magyarok, hanem a helyi ukránok jelentős része (az ukrán almintánk 42,1%-a) is használja.

Ukrajna-viszonyulások

Az előzőekben láthattuk, hogy mind a magyarok, mind az ukránok körében kevesen gondolták úgy, hogy az „ukrán állampolgár” a legjobb leírás róluk. A haza definiálásakor azt tapasztaltuk, hogy a magyar almintában csupán 10%-nyian gondolnak Ukrajnára hazájukként, de az ukrán almintának is csak a fele. A teljes mintában ennél kicsit kevesebben (45%) használják a hivatalos, kijevi időt. Mit gondolnak valójában e nyugati megye lakói Ukrajnáról, és hogyan viszonyulnak e hatalmas területű,²⁸ nyelvi-etnikai és történeti törésvonalakkal szabdaltságra? A kérdőívben szerepelt néhány állítás, ami segíthet a

28 Ukrajna teljes területe 603 628 km², legnyugatibb megyéje, Kárpátalja területe pedig 12 777 km², ami egy 47-szer kisebb földrajzi térséget jelent, ráadásul periférikus elhelyezkedéssel (összehasonlításképp Magyarország területe 93 030 km²).

kárpátaljai magyarok és ukránok Ukrajnához való viszonyulását jobban megismerni. Fontos, hogy minden itt felsorolt állítás kapcsán szignifikánsan eltér a magyarok és az ukránok véleménye (0,000). A következőkben alulról felfelé haladva elemezzük az 5. ábrán látható értékeket.

5. ábra: Mennyire ért egyet az alábbi állításokkal?

(Négyfokú skálán kapott átlagok, ahol 1 – egyáltalán nem ért egyet, 4 – nagyon nagymértékben egyetért,

* – szignifikáns különbség)

Az ukrán állampolgársággal kapcsolatos első állítás terén (miszerint adatközlőink szívesebben ukrán állampolgárok, mint hogy más ország állampolgárai legyenek) tapasztaljuk a legnagyobb különbséget magyarok és ukránok között. Míg az ukránok (2,92-os átlag) nagymértékben egyetértenek ezzel, a magyarok (1,40) egyáltalán nem tudnak ezzel az állítással azonosulni. Nem egyedi eset, hogy a magyarok hajlamosak alulértékelni tagságukat a politikai értelemben vett többségi nemzetben, és az államnemzethez való tartozás mellett nyitottak más kapcsolódások felé. Általában inkább a többségre jellemző az, hogy az állampolgársággal kapcsolatos kognitív struktúrájuk pozitív és kiegyensúlyozott.²⁹ E felmérés tanulsága szerint az ukrán többségi kötődés is lazulni látszik, legalábbis a skála pozitív tetőpontjától elmarad. A Kárpát Panel adataiban az ukrán állampolgársággal kapcsolatban még pozitívabb viszonyulást tapasztalhattunk: a válaszadók több mint a fele (58%) gondolta úgy, hogy inkább ukrán állampolgár, semhogy más ország állampolgára

29 Hasonló eredményre jutott a romániai magyarok és a románok között Csepeli et al., 2002. Nemzetek egymás tükrében, i.m. 25.

lenne.³⁰ 2016-ban a magyar válaszadók 73%-a egyáltalán nem értett egyet azzal, hogy szívesen ukrán állampolgár.

Az ukrán politikai vezetés kríziseivel, ha máskor nem is, a gyakori előrehozott választásokkor a politikában kevésbé jártas emberek is szembesülnek. A jelenlegi politikai vezetés alkalmasságától függetlenül kíváncsiak voltunk rá, hogy adatközlőink támogatnák-e az országot, ahol élnek. A Kárpát Panelben a megkérdezettek 75%-a részben vagy teljesen egyetértett azzal, hogy az embereknek akkor is támogatni kell hazájukat, ha vezetőik hibát követnek el. A TANDEM felmérésből úgy tűnik, a lelkesedés nemcsak magyar részről, de az ukránok oldaláról is alábbhagyni látszik. A magyarok (2,20) csak kismértékben, az ukránok (2,82) ennél kicsit erősebben értenek egyet azzal, hogy az embereknek támogatni kell hazájukat akkor is, ha a vezetők hibát követnek el.

Az ország keleti részén dúló háborús helyzet értékelése jelentette a következő kérdésünk alapját, miszerint a kelet-ukrán konfliktus mögé az ország minden régiójának oda kell-e állnia: közös ügy-e ez a konfliktus, az egész ország háborúja? Adataink azt mutatják, hogy ehhez az állításhoz a TANDEM kutatás magyar és ukrán résztvevői eltérőképpen viszonyulnak: az ukránok inkább (2,82-os átlag) gondolják saját ügyüknek a háborút, mint a magyarok (1,67).

Az utolsó állítás a háború egyik kiváltó okára kérdezett rá, miszerint Ukrajnának inkább Oroszország vagy a Nyugat felé kellene orientálnia? Ebben a kérdésben az ukrán alminta egyáltalán nem ért egyet azzal, hogy az orosz orientáció lenne a megoldás (1,63-os átlag). A magyar alminta kismértékben egyetért az Oroszországhoz való közeledéssel (1,89-os átlag).

Összefoglalás

Tanulmányomban a TANDEM 2016-os szociológiai kutatás alapján az ukrán és magyar adatközlők nemzeti-etnikai identitásának építőköveit próbáltam jobban megismerni. A kárpátaljai magyar alminta esetében az identitás-elemek változásainak megragadására is kísérletet tettem, néhány korábbi hasonló vizsgálat eredményeivel összevetve a friss adatokat.

Az elemzés egyik fontos tanulsága, hogy a nemzetiségi ismérvek között (mi alapján állítható valakiről, hogy magyar vagy ukrán?) a jó nyelvtudás és az önazonosság a legfontosabb, ami megelőzte az anyanyelvként elsajátott nyelvet, és a szülők nemzetiségét.

30 Molnár – Orosz, 2007. Kárpát Panel – Kárpátalja gyorsjelentés, i.m. 191–192.

Mindezt akár úgy is értelmezhetjük, hogy a származástól kevésbé függő tényezők kezdenek fontossá válni a nemzeti-etnikai azonosságban Kárpátalján. A magyarok számára egyetlen kategória volt, ami a felezőérték alá esett, vagyis nem tartják fontosnak, mégpedig a születés helye. Az ukránok számára a nemzetiség szerinti országban való születés jóval fontosabb az identitás ismérvei között. A magyarázat egyszerű: a magyarok számára elválik egymástól az állam és a nemzet határa, míg a Kárpátalján élő ukránoknál e kettő egybeesik. Az anyaország állampolgárságának birtoklása ugyan a magyarok számára jelent kevesebbet a nemzeti ismérvek között, de a korábbi évekkel ellentétben már nem olyan érdektelenek a magyar adatközlők, hiszen azóta reális esélyük nyílt ennek megszerzésére, s a magyar megkérdezettek több, mint 70%-a élt is ezzel a lehetőséggel. Úgy tűnik, a magyar állampolgárság fontos is, meg nem is amikor a magyarként való definiálásról gondolkodnak. Az ukránok számára azonban egyértelműen fontos az ukrán állampolgárság a nemzethez tartozás ismérvei között.

A TANDEM 2016-os kutatás teljes mintájában a túlnyomó többség (81%) csupán egyes identitást jelölt, s 227-en (19%) éltek a kettős kötődés megjelölésének lehetőségével. Ezen belül érdekes, hogy a többségi ukrán almintában vannak többen a kettős kötődésűek: a magyar almintá 15%-a, az ukrán almintá valamivel nagyobb része, 21%-a vallott kettős nemzetiségi kötődésről. Ukrán viszonylatban, a magyar nyelv ismerete és a kettős kötődés vállalása között szignifikáns összefüggést találtunk: vagyis minél jobban beszél valaki magyarul, annál gyakrabban jellemző, hogy kettős identitást jelöl meg. Hasonlóképp, a származás is hatással van a kettős kötődésre: az ukrán almintában a magyar anyával rendelkezők 54%-a, a magyar apával rendelkezők 57%-a vallott kettős kötődésről. A vegyes házasságban élő adatközlők körében is gyakoribb a kettős kötődés vállalása, mint a homogén házasságokban.

Az identitás kapcsán az ukrán almintá számára az ukrán nemzethez való tartozás a legmeghatározóbb, amit a regionális „kárpátaljiság” követ. A magyaroknál a regionalitás kiegészül az etnikumhoz tartozással, és a „kárpátaljai magyar” identitás-kategóriával azonosulnak legtöbben. Az etnikai és regionális kötődések után, messze lemaradva következnek az (akár a magyar, akár az ukrán, akár a kettős) állampolgársággal kapcsolatos identitás-kategóriák.

A kárpátaljai magyarok nagy részének (62%) Kárpátalja jelenti a hazát, további 10%-nak a tágabb Ukrajna, és további 10%-nak a szűken vett település, ahol született. Az ukrán almintá fele Ukrajnát tekinti hazájának, további 27% Kárpátalját és 7-7% a települést ahol született, vagy a települést, ahol él. A magyarok körében végzett korábbi kutatásokkal összevetve megállapíthatjuk, hogy körükben gyengültek az Ukrajna

kötélékek, és felerősödtek a Kárpátaljához fűződő kötődések. Ezt erősíti meg az az eredmény is, hogy a magyarok egyáltalán nem értenek egyet azzal, hogy szívesen lennének ukrán állampolgárok. Ahhoz, hogy az ország keleti részén dúló háború az egész ország háborúja-e, a TANDEM kutatás magyar és ukrán résztvevői eltérőképpen viszonyulnak: az ukránok inkább gondolják saját ügyüknek a háborút, mint a magyarok.